

Pravda vítězí v dějinách! [1991]

Nejvýznačnější poválečný český myslitel, který navzdory nepřízní poměrů podstatně ovlivnil české myšlení, Jan Patočka, prohlásil jednou v šedesátých letech, že česká filosofie podala největší výkon právě v otázce pravdy. Sám se k této orientaci na pravdu přihlásil, když na počátku období tzv. normalizace, inspirován navíc Solženicynem, vyslovil heslo „života v pravdě“. K tomuto heslu se později mnohokrát vrátil v nejrůznějších podobách Václav Havel, náš dnešní prezident.

Bližší analýza, kterou se tu však nemůžeme zabývat, by ukázala, jak ono zdánlivé navazování nejde nikdy ke kořenům a jak shoda nesahá o moc dál než k užitým slovům, ne však k myšlenkovému základu. V závěru Patočkova doslovu k novému vydání jeho habilitační práce o *Přirozeném světě* z roku 1970, které s obtížemi vyšlo ve 300 výtiscích, určených jen pro vybraná pracoviště, najdeme zvláštní, do značné míry provokující interpretaci „mýtu o božském člověku“, kterou lze chápat, jako vztahující se buď na Ježíše, nebo na Sókrata. A přitom filosofická základna, na které je interpretace postavena, je vypůjčena z Heideggera. Tento provokující a snad přímo iritující výklad zatím nebyl podroben ani analýze, natož kritice. Čtete tam třeba takovéto výroky: „Pravda, slovo se stalo tělem, událost bytí, která si zvolila člověka za místo svého zjevení, našla svou plnost v plně ‚pravdivém‘ člověku, žijícím cele v odevzdanosti, mimo péči o své zájmy, ne však tak jako polní zvěř a ptáci v povětří, na půdě instinktu, který nepoutá jen jsoucno k jsoucnu, nýbrž ve světle bytí. Je-li událost bytí pojata jako to, s čím je nerozlučně spjata božství, pak lze říci, že člověk tak plně spravedlivý nese právem jméno bohočlověka. Nyní však musí být vystoupení takového člověka nezbytně pojato jako útok na to, co světem vládne... nebeží... o záměnu osob v tomtéž stroji lidské společnosti, nýbrž o to, co bude člověku vládnout vůbec – zda jsoucno a jeho přesila, nebo pravda bytí. A s tím souvisí i další: do této krize, před toto rozlišení jsou nyní postaveni všichni, všem je pojednou otevřena budoucnost, z níž vzchází nové já, já v odevzdanosti, království boží, které již nastalo, již je mezi námi – ale tak, že každý musí provést svůj obrat k němu... Bohočlověk tedy bude nezbytně zahuben: neboť to je jediný radikální způsob, jak „svět“, který nevidí než jsoucno, se ho může zbavit. Zároveň však nezbytně vstává z mrtvých. neboť pravda, na kterou mířila smrtící zbraň, nemůže touto zbraní být zasažena, není to žádná věc, není to nic, co by bylo v dosahu ničivé vnitrosvětské síly.“

Je zcela zřejmé, že tu před sebou máme filosofický pokus o navázání na docela určitou českou tradici, zakotvenou sice ve zmíněné apokryfní knize 3. Ezdráše, ale asimilovanou Husem a jeho pokračovateli a v minulém století obnovenou Masarykem a potom několika jeho žáky. na prvním místě pak dvojicí filosofa a teologa, totiž *Emanuela Rádlu* a *Josefa Lukla Hromádky*, dvojicí, která v době mezi válkami zůstala na okraji českého kulturního a duchovního života, ale znamenala víc, než česká společnost byla schopna uznamenat. Patočkův pokus v tomto směru je proveden stejně marginalizující formou, jakou jsme znali někdy u Rádlu. Českým myslitelům je tak zase jen předán úkol, který nadále čeká na své provedení, na uskutečnění. K tomu však nestačí jen dobrá vůle a pevné rozhodnutí.

V této chvíli jde nejprve o vypracování a přípravu myšlenkových nástrojů, nového pojmového aparátu, neboť dosavadní nestačí a navíc se hroutí. Žijeme v údobí, kdy se rozkládá a rozpadá stará metafyzika. Toho slova je ostatně škoda. Jeho dosavadní užití je bohužel spjata s povážlivě zpochybněnými filosofickými významy, které k němu původně vůbec nepatřily.

Řecké označení Aristotelova spisu, kterému chyběl titul, znamenalo jen to, že spis byl zařazen za jiným spisem, který se zabýval „fyzikou“: META TA FYSIKA znamenalo prostě: spis, který je v knihovně uložen za Fyzikou. Přitom Aristotelova Fyzika je všechno jiné než to, co fyzikou nazýváme dnes. Byl to filosofický výklad o „FYSIS“. Toto řecké slovo bylo nesprávně, s posunutým významem přeloženo do latiny jako „natura“, česky tedy příroda nebo přirozenost. A potom to, co původně znamenalo knihovnické označení, kde je umístěna kniha, zabývající se převážně „první filosofií“, bylo přeloženo jako to, co je nad přírodou a nad přirozeností, tedy jako něco nadpřírodního a nadpřirozeného. A právě tento význam a mnohé další, které s tím souvisí, se zcela přežily a jsou dnes filosoficky nepoužitelné.

Chceme-li s kritickou distancí označit dosavadní, dnes se rozpadající myšlenkovou tradici, musíme si najít jiné označení, zatímco názvu „metafyzika“, který se alespoň mně osobně docela zamlouvá, bychom měli zjednat nový respekt a lepší pověst. Pak můžeme právem a s filosofickou závažností prohlásit, že pravda je metafyzickou skutečností. Všechno, co jest, nějak vzniklo a vzniká, nějakou dobu se děje a trvá, a posléze končí a zaniká. A tomu právě staří Řekové říkali FYSIS, neboť to slovo znamená zrod a růst, a nutně také míří k smrti, i když pro tu měli Řekové podobně jako my jiné slovo, totiž THANATOS. Pravda však nevzniká ani nezaniká, jen se děje. A děje se tak, že k nám přichází z budoucnosti. Ale pravda, která přichází z budoucnosti, aby zvítězila, nemůže a nesmí být chápána jako jsoučno, protože „ještě není“. Proto pravda nemá žádnou FYSIS, není to skutečnost fyzická, ale metafyzická. Ovšem zároveň platí, že pravda přichází. Kam? Inu, kam jinam, než právě do světa, který jest, do světa fyzických skutečností. Pravda přichází, aby se ujala ve světě a nad světem vládla.

Naše úvahy byly od počátku inspirovány prezidentské vlajce. Snad jsme udělali zatím přinejmenším nějaký ten krok k lepšímu pochopení myšlenky, s níž toto heslo původně souviselo. Připravili jsme si tak půdu pro odpověď na otázku skeptikovu: vítězí vskutku pravda? Což nejsme svědky, jak velmi často vítězí lež, podvod, násilí, hrubá síla? Není to iluze, že pravda nade vším vítězí? Není to pouhá středověká pověra, pro kterou v naší osvětlené době už není místo? Takové a podobné námitky bychom mohli ještě dále rozmnožovat.

Rád bych upozornil na to, že kořeny této skepse jsou zásadně vzato dvojí povahy, resp. dvojího původu: některé kořeny tu jsou u jednotlivých lidí „od přírody“, jak říkávali staří Řekové, zatímco jiné jsou povahy dějinné, tj. kulturní a civilizační. Tzv. přírodní či přirozené základy této skepse úzce souvisí již s povahou toho kterého člověka, totiž s mírou jeho vnímavosti či spíše neschopnosti vnímat nepředemětné výzvy, s nimiž se setkává či vlastně nesetkává, výzvy, které ho oslovují a které on slyší špatně nebo vůbec neslyší.

Ve vztahu k oněm nepředemětným „pravým výzvám“ se to má s člověkem dost podobně jako ve vztahu k tónům nebo barvám apod. Jsou lidé, kteří nemají vůbec hudební sluch anebo jsou barvoslepí. Takoví lidé se mohou zajisté uplatnit v nejrůznějších oborech, ale v normální společnosti by neměli udávat tón a tím méně autoritativně rozhodovat v záležitostech hudby či barev. Náleží k pozoruhodným anomáliím dějin lidstva, že se věci často mají právě naopak v oblasti života mravního, myšlenkového a duchovního. Jsou v dějinách celé dlouhé epochy, kdy se ve společnosti rozhodující měrou prosazovali právě v tomto směru lidé mravně, myšlenkově a duchovně inferiorní. Nejde mi tu o krátkodobá období po větších politických a společenských změnách, pro něž je téměř pravidlem nevyvážený, oslabený a někdy přímo korumpovaný charakter četných aristů. Ti se dovedou uplatnit v chaotické situaci způsobem, který by jim nikdy neprošel v normálně fungující společnosti.

Ale takové chaotické situace nemohou nikdy trvat příliš dlouho. Mnohem nebezpečnější jsou dlouhá období, v nichž se prosadí nikoliv myšlenka nebo koncepce, ale ideologie, která eventuelně i těžce deformuje jak vztahy mezi lidmi, tak vztahy člověka ke světu, a dokonce i k sobě samotnému. A my se právě v jednom takovém období, možná dokonce v poslední fázi takového období, ocitáme. Celá tzv. modernita se totiž vyznačuje úpadkem smyslu pro nepředmětnou skutečnost, zvláště pro nepředmětnou stránku lidské situace. Tzv. moderní člověk žije ve světě, jemuž byla amputována celá jedna dimenze, dokonce právě ta nejdůležitější dimenze, totiž budoucnost plná výzev, mezi nimiž si člověk musí umět vybírat.

Není tomu pochopitelně tak, že by moderní člověk s těmito výzvami fakticky nepočítal – to by ani nešlo, nemá-li přestat být člověkem. Nejde tedy nikterak o to, že by byli všichni lidé moderní doby jakoby raněni slepotou, ale jde o to, že dějinně tak vyústila jedna velká myšlenková tradice, která byla zahájena ve starém Řecku a pak byla reinterpretována tak, aby byla použitelná pro teologii a křesťanské myšlení vůbec. Podstatou této tradice je redukující pochopení skutečnosti jakožto jsoucí, jako jsoucna. Budoucnost a všechno, co s ní úzce souvisí, znamená to, co není, co ještě není, a co tedy není skutečné. Protože však s budoucností nemůže evropský člověk nepočítat, chápe ji jako prázdnou, jako vakuum a jako volné pole jednak pro nejrůznější iluze, pro fantazii a také pro aktivitu jakožto uplatnění svobody (chápané jako prosazení ničím než zase danými okolnostmi neomezené vůle). Odkud charakteristika modernity z úst Friedricha Nietzsche – ten vidí podstatu modernity jako nihilismus.

Křesťanská teologie adaptací řecké metafyziky položila tomuto evropskému nihilismu základy v tom smyslu, že nejvyšší hodnoty a také samotného Boha pochopila v souhlasu s řeckými mysliteli jako jsoucna, dokonce věčná, neměnná, dokonalá a tj. dokonaná, hotová, dovršená, a proto vrcholná jsoucna. Tato ideologie však musela dříve nebo později ztroskotat. Muselo se ukázat, že ve světě jsoucnen se nic takového nevyskytuje. Nihilismus tedy nezačíná teprve moderní dobou, ale již s počátkem řeckého vynálezu pojmů a pojmovosti, spjaté s redukcí skutečností na jsoucna. Zpočátku je však skryt pod ideologickými nánosy, které se zdají všechny ony nejvyšší hodnoty včetně Boha jako nejvyššího jsoucna posvěcovat. Teprve když se do netušené šíře rozrostou moderní vědy a když lidstvo začne být zaplavováno jejich technickými produkty, ukazuje se, že všechny ony hodnoty jsou pouhé iluze, a že iluzí je i nejvyšší jsoucno. Člověk je sice vnitřní mocí křesťanstvím zprostředkované prorocké tradice již odvrácen od minulosti a zaměřuje se tváří k budoucnosti, ale je to pro něho budoucnost prázdná, v níž si může dělat, co chce. Člověk proniká do budoucnosti svými činy, založenými na vůli, a jak říká Nietzsche, na vůli k moci. Mít budoucnost znamená mít moc. A mít moc znamená pro moderního člověka více, stupňovaně být. Moderní člověk vidí tedy své bytí založeno na moci, a to na co možná stupňované moci. Moc a tedy samo bytí si člověk chce vynutit tím, že prosadí svou vůli. Už ho nikdy nenapadne, že by jeho bytí, jeho moc i jeho vůle, jeho svoboda mohly být darem, a že by mu mohly být svěřeny. A modernistická ideologie člověka znovu a znovu přesvědčuje, že všechno záleží jen na něm, že musí jen chtít a mít silnou vůli, že musí jen chtít chtít, že musí mít dost silnou vůli k vůli.

A tato ideologie, jejímž posledním výhonkem je k nám dnes pronikající postmodernismus, odmítající a odhazující i ony poslední zbytky filosofické reflexe a nahrazující je rétorikou a ideologií rétoriky, se nám hroutí před očima, protože se dostává do rozporu i s tou vědou, o kterou se zprvu opírala. Rozumíme-li heslu „pravda vítězí“ správně, tj. v kontextu s tím, že původ její superiority spočívá v její nejsoucnosti, v tom, že není žádným daným jsoucnem, ale

základem pro vše pravé, pro vše, co má být, i když to ještě není, pak pochopíme, že pravda nemůže nikdy definitivně prohrát. Právě naopak musí nutně dříve nebo později prohrát každé jsoucno, i to nejmocnější a největší, které se dočasně zdá vládnout nade vším. Proto též platí, že pravda nemusí zvítězit rychle a hned: pravda vítězí „na věky“.

Pokusme se tedy uzavřít své zamyšlení nad heslem o „vítězící pravdě“ a nad moderní či modernistickou skepsí, která je vlastně založena na špatně chápané a interpretované, ale zároveň zcela nepochybné skutečnosti, že žádná dokonalá, nejvyšší, absolutní jsoucna neexistují, že se v našem světě prostě nevyskytují.

Po mém soudu je jediným řešením ochota znovu začít zkoušet naslouchat nepředmětným výzvám. Jeden velký americký historik světových civilizací, dnes už málo vzpomínaný, formuloval jednu ze svých metod přístupu k mimořádným proměnám a zvrátům v životě starých společností tak, že se musíme tázat po tom, před jakými výzvami ti lidé a celé společnosti stály, a pak teprve můžeme doopravdy pochopit, v čem je sláva nebo bída toho, jak na ony výzvy odpověděli.

V tom je ovšem naše situace po mém soudu naprosto stejná. Také před námi dnes leží těžce poškozená skutečnost společenská, kulturní, mravní i duchovní (a je to naše vlastní skutečnost, nedomnívejme se, že se z ní můžeme vyvléknout nějakým diváctvím). Ale to, co je dáno, nevytváří *ještě* situaci vcelku. I když se neobejdeme bez znalosti okolností, daleko důležitější je zaslechnout a také pochopit ony výzvy, které přicházejí z budoucnosti a spolu s ní. Ale vždycky musíme bedlivě rozvažovat a hodnotit na základě všech dostupných vědomostí a zkušeností, zda jde o výzvy pravé.

V dějinách vždycky byli a také dnes jistě jsou lidé, kteří mají zvláštní nadání a kteří jsou i svou přípravou, svým vzděláním lépe než jiní vybaveni oněm výzvám rozumět a formulovat je a tak je zprostředkovávat druhým. Ona zvláštní instituce izraelských proroků, bez níž si nedovedeme představit křesťanství ani dějiny Evropy, nespočívala v ohlašování ani v rozpoznávání budoucích událostí, tj. toho, co se stane, a co „bude“ jsoucnem, ale ve formulování a vyhlásování božích nároků a požadavků – tedy „pravých výzev“, máme-li zůstat u svých termínů. Proto také pravost jejich prorokování nesmí být ověřována tím, co se potom doopravdy stalo.

Někdy jsou lidé v určité dějinné chvíli naplněni radostí a nadšením nad nějakým zvrátem situace a mají mocný dojem, že „pravda zvítězila“, že spravedlnost byla konečně nastolena, že společnost definitivně nastoupila tu jedinou správnou cestu atd. Mnoho lidí o tom u nás bylo přesvědčeno po válce a někteří dokonce i po únoru 1948, ale stejné nadšení jsme mohli zaznamenat i v listopadových a prvních prosincových dnech roku 1989. Mohli jsme dokonce na plakátech číst slova: „Pravda zvítězila!“. A právě to je nebo může být velmi nebezpečné, protože tak lidé berou pravdu do svých rukou a do své režie.

Emanuel Rádl dobře věděl, co říká, když ve svém filosofickém odkazu, v *Útěse z filosofie*, která by měla zase brzo vyjít, zdůrazňuje, že nikoliv my máme pravdu, ale že pravda má nás. Ale tato myšlenka může být aplikována také na vztah pravdy k dějinám a dějin k pravdě. Ani dějiny totiž pravdu „nevlastní“; dějiny nejsou prosté a jednoduše zjevením pravdy, tj. dějiny nemají pravdu, ale právě naopak, pravda má dějiny. A to hned ve dvojím smyslu. Především pravda není nedějinná, nýbrž vždycky se děje, stává se, odehrává se, prosazuje se. Ale zároveň je pravda tím, co nad dějinami vládne, co platí pro dějiny i nad dějinami, a to i tehdy a dokonce právě tehdy, když se dějiny hroutí, když kolabují, nebo když se vydávají falešnými a

nebezpečnými cestami. Nikdo nemá pravdu ve své moci, není žádné vyšší instance než pravda.

Spinoza jednou velmi šťastně formuloval, že pravda je měřítkem či normou jak sebe samé, tak také omylu i lži. To znamená, že neexistuje žádné měřítko, které by někdo mohl k pravdě přiložit, aby si ověřil, že opravdu jde o pravdu. Ve filosofii se traduje jedno vskutku pozoruhodné sebepochopení filosofie, totiž jakési základní povědomí, že filosof nemá pravdu, ale že ji jenom bezmezně miluje a touží po ní. (Původně to platilo o moudrosti, ale nejstarší literární doklad mluví již o obojím.)

Mám za to, že bychom si všichni měli z filosofie osvojit přinejmenším tento vztah k pravdě, zajisté ovšem k pravdě chápané nikoliv už řeckým způsobem, ale raději tím, o kterém jsme v předešlých krocích uvažovali. Na rozdíl od starých Řeků už naprosto přesně víme, proč pravdu nemůže nikdo „mít“ a proč se pravda nevtěluje do žádné definitivní podoby, tedy ani do dějinných událostí, ani do žádných formulí, ani do prožitků, zkrátka do ničeho daného „jsoucího“. Pravda je nepředmětná a nesnáší žádné zpředmětnění. Proti každému svému zpředmětnění se ohražuje a brání, měří je sebou samou a shledává je nedostatečným a vadným. Ale zároveň víme, že tu nejsme proto, abychom se na pravdu jenom dívali, abychom na ni zírali (ve smyslu řecké THEORIA), ale abychom ji „činili“, tj. abychom podle ní jednali.